

Gülbəniz Hacıbaba qızı Mehdiyeva³
M.KALANKATUKLUNUN “ALBAN TARİXİ” ƏSƏRİNDƏKİ BƏZİ TOPONİMLƏRİN
QƏDİM YAZILI ABİDƏLƏRDƏ DAŞLAŞMIŞ İZLƏRİ

Azərbaycan toponimləri təbii ki, dilimizin leksikasında mövcud olan müxtəlif söz qrupları əsasında yaranmışdır. Bununla belə coğrafi adların meydana gəlməsi şəxs adları kimi bu və ya digər fərdin iradəsindən asılı olmayıb müəyyən tarixi, ictimai-siyasi hadisələr nəticəsi kimi təzahür etmişdir. Bu adlar müəyyən ərazidə yaşayan əhalinin, kollektivin və ya hakim dairənin təşəbbüsü ilə əmələ gəlmişdir. Azərbaycanda xüsusi adların ilk dəfə elmi şəkildə izahı A.Bakıxanovun adı ilə bağlıdır. O, “Gülüstanı-İrəm” əsərində Azərbaycan, Quba, Şəmkir, Alpan, Zıx, Kaspi və s. bu kimi ayrı-ayrı yer və tayfa adlarının etimologiyasını açıqlamağa çalışmışdır [6, s. 37].

Qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanda coğrafi adların elmi izahı görkəmli mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundovun adı ilə bağlıdır. Azərbaycan ərazisindəki yer-yurd adlarının tədqiqi sahəsində professor Qiyasəddin Qeybullayevin xidmətləri misilsizdir. A.A.Reformatskinin onomastik vahidlərin müəyyən qrupunu birləşdirən toponimləri öyrənən toponimikanın elmi mənsubluğuna münasibətlə bildirdiyi bir fikri qeyd etmək vacibdir: «Toponimika yalnız dilçiləri deyil coğrafiyaçıları və tarixçiləri də həqiqətən maraqlandırdığı üçün burada bütün tərəflərin maraqlarını nəzərə almaq və bu oblastda əməyin bölüşdürülməsi konturlarını müəyyənləşdirmək lazımdır»[38, s. 33-34]. Tədqiqatlardan məlum olmuşdur ki, ən qədim toponimlər, tayfa, qəbilə və nəsil adları ilə bağlı yaranmışlar. Məlum olmuşdur ki, Azərbaycanda qeydə aldığımız yer-yurd adlarının, yaşayış, məntəqələrinin adlarının böyük bir hissəsini və ən qədim layını etnonimlər əsasında yarananlar təşkil edir. “Tayfa və nəsil adları vasitəsilə formalaşan kənd adlarını tarixi baxımdan daha qədim hesab etmək lazım gəlir. Belə adları çox vaxt etimoloji cəhətdən təhlil etmək də mümkün olmur və ya buna ehtiyac hiss edilmişdir [34, s.97]. Ə.Dəmirçizadə yazır: “... tayfa adları xalqın yaşadığı tarixi-coğrafi ərazisini, əlaqədar olduğu tayfanı müəyyən edir. Müasir dilimizdə hansı qədim qəbilə və tayfa birliklərinin dil ünsürü olmasını bildirir [22, s.4]. Cəmiyyətin inkişafının qədim dövrlərinə dair tarixi məlumatların doğruluğunu sübut edərkən çox vaxt alimlər onomastika, tarix, coğrafiya, həmçinin də arxeologiyanın məlumatlarının müqayisəli şəkildə tədqiqini özündə birləşdirən kompleks metoda istinad edirlər. Bu tarixi prosesi, xüsusən də etnogenez problemlərini ümumi səpkidə səciyyələndirməyə imkan yaradır. Təsədüfi deyil ki, F.Engels coğrafi adları tarixi mənbə kimi qiymətləndirərək onların əsasında alman tayfalarının eramızdan əvvəl I əsrdə yerləşmə sxemini qurmuşdur [19, s. 12].

T.Əhmədov yazır: “... söz tərkibində nomenin saxlanması coğrafi adın toponimik məzmununu daha da güvvələndirir [13, s.173]. *Karuec* – “*İzdihamlı nümayis Karuecdən çıxanda onun qarşısına Amarasdan qadınlar çıxdı*” [20, s. 105]. *Karuec* toponiminin “Alban tarixi” əsərində bir neçə dəfə adı sadalanır və toponimin Amaras vilayətində mövcud olması göstərilir. *Karuec* toponiminin izlə qədim abidələrdə daşlaşmış morfemlər diqqətimizi cəlb etdi. “Luqalbanda Hurrum dağında” eposunda En-Merkar antroponiminə rast gəlirik. Şumerdə I Uruk sülaləsinin ikinci hökmdarı olan En-Merkar (əfsanəyə görə hökmdar En-Merkar 420 il hakimiyyətdə olmuşdur) antroponimində *kar* morfemi diqqətimizi cəlb edir [4, s. 39].

Tarixi inkişaf prosesində bir morfem antroponimin yaxud etnonimin tərkibində olarsa zaman-zaman digər onomastik vahidlərin tərkibinə keçməsi halları bizə məlumdur. *Karuec* toponiminin ilk komponenti olan *kar* morfeminə bir-çox onomastik vahidlərin tərkibində rast gəlirik. *Karacalı/Karacalar* sözünü daha geniş mənada yeni, etnonim kimi götürsək və bu sözdən törənən *Karac* toponiminin etimologiyasını və tarix səhnəsində keçdiyi yolu təsvir etmiş olarıq. Geniş areala malik olan *kar* morfemi haqqında öncə Q.Qeybullayevin çox düzgün və maraqlı mülahizəsilə tanış olaq: “*Karkar/Qarqar* toponimləri Orta Asiyada və Qazaxstanda geniş areala malikdirlər. Bu ərazidə ermənilər (haylar) heç bir zaman yaşamamışlar və ona görə də *Karuec* toponiminin tərkibində olan *Kar* morfemi, erməni dilinin əsasında yarana bilməzdi” [25, s. 357]. Baba Məhərrəmli N.A.Sıromyatnikova istinadən *kar* morfemini derivat kimi qəbul edir və onun bir çox dillərdə səslənməsini və yaxın mənalara malik olmasını yazır. Onun fikrinə görə: *Kar* derivatı qədim yapon dilində *qara // kara* “dost, tayfa”, ev, *kalan // xaran* “tayfa” anlamında, qədim fars dilində “ordu”, monqol dilində *qari* “tayfa, nəsil”, mari və udmurd dilində *kalik* “xalq”, yava dilində *kuli* “tayfa”, türk dilində *qalm* “kütlə” sözlərinin eyni mənşəyə malik olduğunu göstərir. Müasir qazax dilində də qar // kar “tayfa, nəsil, ailə” sözü işlənməkdədir [36, s.91;42, s.101] K.M.Musayev həmin sözü dravid dillərindəki karu “ailə” sözü ilə tutuşdurur.K.M. Mycaebə görə Cənubi Asiya dillərinə aid olan konda dilində [qa:r] sözü “qız” anlamını ifadə edilir [33, s.149].

M.L.Dandamayevin fikirlərinə görə: “E.ə. 521-ci ildə Behisütun yazıları arasında “kara Mada” ifadəsi diqqətimizi cəlb etmişdir. Kāra sözü qədim fars dilində “ordu” anlamında da işlənmişdir. Bu ifadə “Midiya xalqı” şəklində tərcümə olunmuşdur. Lakin dəqiq sübut olunmuşdur ki, *kara* sözü sırası əsgərlərə və qara camaata aid edilmişdir” [10, s.262]. Qeyd etmək istəyirik ki, bu ifadə dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Bəzən, sadə xalq özünü “qara camaat” deyər adlandırır. *Kar* morfemi haqqında demək istərdik ki, Monqolustan və Qırğızistan ərazisində tapılan qədim türk yazılı abidələrdə *karah* “əl, güc, qüvvə” mənasında işlədilən söz vardır [31, s. 97] Q.Kazımov şumer dilindən gələn *kar* “oğurlamaq” mənasında olan feili qədim türk dilində işlənən *kar* “əlin bir hissəsi” mənasında olan sözlə eyniköklü hesab edir [22, s.136]. Dialektlərimizdə işlənən *qaru* sözünü B.B.Əhmədov “qolun dirsəkdən yuxarı olan hissəsi” anlamında qol kökü ilə eynimənşəli hesab edir. Burada şivələrdəki qaru sözündə r-l əvəzlənməsinə uyğun olaraq birqat morfoloji sadələşmə getdiyini bildirir [14, s. 20]. B.Məhərrəmli yazır: “XIV-XVI əsrlərdə osmanlı türkcəsində karaca // karica sözü “bazu sümüyü, qolun çiyindən dirsəyə qədər olan hissəsi” anlamını ifadə etmişdir: Ol avratın iki bilekləri yok, iki karacaları yok ve eli yapışmış karacalarına ve omuzlarına”[43, s. 389]. B.Budaqovun və

³ Bakı Slavyan Universiteti. gulbeniz57@mail.ru

Q.Qeybullayevin Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti kitabında isə türk dillərində *kara* sözü “dağın irəliyə çıxmış hissəsi” mənasını ifadə etməsi haqqında məlumat verilmişdir [8,s.287]. Nəticədə belə qənaətə gəlirik ki, *kar, kara, qara,kalan/xaran, karu, qar, qari, kuli, kalık, qalm* morfemləri yaxın mənalara malik olması ilə bərabər cüzi təhrifə uğramasına baxmavaraq fərqli səslənmələrdə bir çox dillərin tərkibində mövcuddur.

Karueç sözünü türk etnonimi olan *qaracalar* sözü ilə bağlılığı da bizə məlumdur. *Karac* topoformanın etimologiyası haqqında V.İ.Savina “Словарь географических терминов и других слов, формирующих топонимов Ирана” əsərində yazır: “*Karac* komponenti *ev* mənasında başa düşülür” [453, s. 117] *Karueç* toponimi öncə etnonim olaraq *Karacalı/Karacalar / Karac* topoformanın yaranmış, xalq, dost, tayfa, nəsil, ev, “sırası əsgərlərə və qara camaata aid edilmiş” ifadə kimi əl, güc, qüvvə mənalarında dərk edilir. Xalq, camaat, el,tayfa, nəsil kimi bu sözlər qüvvə, güc mənaları ilə daim semantik yanaşmadadır. XIX əsrdə İrəvanın Şərur–Dərəlyaz qəzasında və Gürcüstanın Borçalı qəzasında *Karacılı (Karacılı –Karac* sözündən və lu mənsubiyyət şəkilçisindən ibarətdir) adında kənd mövcud idi və bu kəndin əhalisi azərbaycanlı, azəri- türklərindən ibarət idi [37, s. 121]. Gürcüstanda *Sa-Qaraca*, Azərbaycanda *Karacalı/Karacalar* adlı bir-neçə toponim mövcuddur. *Karacılı/Karac* sözüə uyğun olan qədim gürcü toponimi Saqaradjo (sa- yer, torpaq anlamında qaradjo – sözü isə tayfa adı, etnonim anlamındadır) idi. Saqaradjo sözündə *karaca* sözü aşkar görünür. Bu toponimin mənası *Karacalar torpağı / Karacalar ölkəsi / Karacalar yurdu* mənasında qəbul edilə bilər. Q.Qeybullayevin apardığı tədqiqatlardan məlum olur ki, Yardımlı, Şəki və Şamaxı rayonlarında *Karac* adlı dağ da mövcuddur [25, s.176]. XVII əsrdə Şəki zonasında *Karaca* adlı ərazinin adı çəkilir. *Karaca* toponimi dünya dillərində və qohum dillərdə əsrlər boyu morfonoloji dəyişmələrə, məruz qalsa da, etimoloji tədqiqatlar vasitəsilə onların mənə yaxınlığını və mənşə birliyini sübut etmək mümkündür. Mənbədən: “Onda *Böyük Kolmank* vilayətinin vepiskopu Samuil filosof adlanan kəsis İsmavilla əlbir olaraq özbaşına öz vepiskopluğunu ona verdi. özü isə təvin etdiyi vepiskop tərəfindən katalikosluğa təvin edildi” [20, s. 199]. Maraqlı budur ki, əsər boyu *Mets - Kolmank* adına da tez-tez rast gəlirik. Toponiminin birinci komponenti, olan *mets* sözü ermənəcə böyük deməkdir. Qədim erməni dilində bu ad “Böyük kolmanlar” kimi tərcümə edilir. *Kol/kul* qədim tavra adı ilə bağlı morfemdir.

O.Vorosil Konstantin Baqaranodnıdan (X əsr) maraqlı sitat gətirmisdir: *kuloba* tavrı (təhrif olunmuş *kulbev* şəklində bizə çatmışdır). Bu söz *kul* kökündən və *nev* cəm şəkilçisindən ibarətdir [29, s.109]. Yəni, *kulbev* “kullar” deməkdir.-b, -be, -me, -hhi cəm şəkilçiləridir [22, s.201]. Lakin *kul/kol* tavrı qədim bulqar tavrılarından biri olmuşdur. Beləliklə, qədim Albanıya və İrəvan ərazisində olan toponimlərdən *Kol, Kolman, Kolt, Koltene* və digərləri türk mənşəli *kol* tavrı ilə əlaqəlidir. *-man* şəkilçisi isə qədim türk etnonimlərinin tərkibində geniş areala malikdir. **O.Vorosil bir** neçə tayfa adını nümunə olaraq çəkmişdir: *karaman, koman, (kuman), nayman, türkmen, çalman, şadman* və s. [29, s.102]. **Mir Mehdi Xəzani** “Kitabi-tarixə Qarabağ” əsərində yazır: “...Tərtər çayı sahilindəki Uşacıq kümbəzindən yuxarı ta Göycə gölünün sərhəddinədək ki **Kolanı məskənidir** və İrəvana tabedir. İrəvan hakiminədən zəbt evlədi”. Yenə orada: “Cavansir, Kəbirli, Otuziki, Dəmirçi Həsənlı, Püsvan, Bərgüsad, Qaracurlu, Hacısamlu və **Kolanı ellərinin bəvləri**, Vərəndə, Ciləbörd, Talış, Dizaq və Xaçın mahallarının mülkləri də sair vilayətlərin xanları kimi əsaslı-köklü dövlət sahibi idilər [35, s.98]. Alban ölkəsinin mövcud olduğu zamanlar Böyük Kolmank/ Mets Kolmank adlanan Böyük Kolanı vilayəti erməni tələffüzünə uyğun olaraq “m” samitinin artırılması ilə təhrifə məruz qalmışdır. Artıq xanlıqlar dövründə Kolanı mahalı adı qorunub saxlanılmışdır. Kolanı yurdu olmuş bu torpağın yetirmələrindən biri,

məhz

Musa

Kolanqatlıdır.

VII -IX əsrlərdən bəri zaman-zaman erməni dilinə təhrif olmuş Böyük Kolman/Mets Kolman şəklində ta bizim dövrümüze qədər gəlib çatmış bu toponim Kolanı tavrının adı ilə bağlıdır. Sözü ikinci komponenti **man** morfevidir. Mahmud Kəşğarlının “Divan”ında *man* komponentli üç toponimə rast gəlirik: Mankıslaq, Manküz, Mankənt. Lüğətin I cildində Mankıslağın oğuz ölkəsində bir yer adı olduğu göstərilir. “**Divan**”ın III cildində “*man*” sözü *kıslaq* sözündən avrı vazılmış və həmin adın da oğuz ölkəsində bir yer adı olduğu qeyd olunmuşdur. “Divan”da *man* sözünün avrıca mənası da göstərilmişdir: *man* vasitəli kov - dörd vasitəli keçən qovun mənasındadır [21, s.778]. “Qədim türk lüğəti”ndə bu morfemə *köl* fonetik tərkibdə və bir neçə mənada rastlasdıq: I göl; II uşur xanlarına verilən titul vəni fəxri ad – “*köl biləq xan*”; III “*köl irkin*” karlıklarda fəxri ad mənasındadır [12, s. 428]. Sözü II komponenti olan “*man*” sözü ümumtürk mənşəli və çoxmənalı morfemlərdəndir. Bu morfeimin semantikasi da bir-birindən fərqli şəkildə izah olunur [28, s.119]. Türkooloji ədəbiyyatda Mankıslaq toponiminin semantikasi və etimologiyası barədə müxtəlif vəzümə, fərzivələr mövcuddur. Bu fikirləri bir-neçə qrupa ayırmaq olar: Manqıs + laq : “Manqıs dəniz nəhəngi, dəniz yırtıcısı” + (-laq) İsmə artırılan şəkilçidir. “Manqıslaq nəhənglərin, yırtıcıların olduğu yer” mənasındadır. Bu fikrin tərəfdarları E.Koçubayev və A.Abdraxmanovdur [139, s.133; 1, s. 77]. –laq şəkilçisi əsasən, yer, məkan, zaman anlayışını ifadə edən isimlərə artırılıb yeni sözlər əmələ gətirir. Oosulduğu sözdə yer, məkan məfhumu yaradır və nisbətən coxluluq ifadə edir. Məsələn: vaylaq, otlaq, cavlaq, aıslaq, ovlaq. [16.s.45]. Manqıslağ: man + aıslağ - man “qovun” + aıslağ “aıslama, aıslaq” qovun aıslağı. Bu fikir F.Musabəvova məxsusdur [32, s. 57]. Bu baxımdan, *Mana* toponimi də kənd, səhər, qala, devıl, bölgə/ölkə adı bildirən xoronim kimi *man* sözü ilə mevdana çıxmışdır. Manqıslağ: *-menk* etnonim+ *aıslağ* = Manqıslağ – “Menklərin yurdu, kəndi” Bu etimologiya A.Semyonova aiddir [40.s.43] **A.Semyonovun** bu vəzümünü V.**Nikonov** uğurlu hesab etmişdir. Digər fərzivəyə görə: Manqıslağ = man + aıslağ “man - möhkəmləndirilmiş, istehkam şəklinə salınmış kənd” kimi də qəbul edilə bilər [3.s.29] Deməli, **Manqıslaq** adında “*man boynunun(tavrının)aıslağı*” və ya “*qovun aıslağı*” anlamları vardır. XI əsrdə Kiyev şəhərinin türkcə ikinci Mankerman adında isə “**man qalası**” anlamı vardır [2, s. 234]. Ümumiyyətlə, arasdırmanın nəticəsi belədir: toponimlərin tərkib hissəsini təşkil edən “man” həm də heyvandarlıqla bağlı olan ərazilərin adlarıdır. Bu morfeim çoxmənalı olduğundan qədim etnonimlərin, boyların,yer məkan bildirən sözlərin tərkibində

tez-tez rast gəlinir. “Man” morfemini məhz etnonimilə əlaqədar olmasını daha məqsədə uyğun sayırıq. Lakin morfemin yozumuna gəldikdə isə leksik mənası naməlum olaraq qalır.

Rustak – “Bu da Böyük Kolmank vilayətinin Rustak mahalında idi” [20, s. 231]. Musa Kalankatuklunun “Albanıya tarixi” əsərində **Böyük Kolmank** vilayətinin **Arsak** əyalətində yerləşən **Rustak** mahalından bəhs edilmişdir. Strabon Albanıya haqqında danışan zaman burada Rutak çayının olduğunu söyləyir. Bizim fikrimizcə, bu hidronim orta fars dilindəki *rostak* “çayın mənbəvi” sözündəndir. Deməli, Rustak kəndi ilə bərabər Rutak çayı mövcud imiş. Rustak kəndi Rutak çayı sahilində yerləşmiş və kəndin adı çayın adına bənzər adlandırılmışdır. Rustak sözündə **ru** komponenti ilə başlayan su semantikali sözdüçü cəlb edir. Alban tarixi kitabında Böyük Kolmank vilayətinin **Arsak** əyalətində yerləşən Rustak mahalı kimi təqdim olunmuş **Rustak** mahalı haqqında deyə bilərik ki, erkən orta əsrlərdə hökmdara məxsus torpaqlara rustak deyilirdi. Rustak eyni zamanda XIII-XIV əsrlərdə İranda inzibati bölgü vahidi olmuşdur [5, s. 63]. Vaxtilə Volqa (İtil) çayının adı Ra olmuşdur [15, s. 182]. Y.Yusifov qeyd edir ki, Aratta ərazisindəki Rappa çayının mənşəyi “çay, su” anlayışı ilə bağlıdır. Mordva dilində Rav (“çay”) Volqa çayına verilən addır. Ola bilsin ki, həmin söz hind-Avropa mənşəlidir [44, s. 87]. B.Məhərrəmli yazır: “... hind-Avropa dillərində işlənən rav // ra // ru // ri // re komponenti ilə başlayan “su” semantikali sözlərin əksəriyyəti (ru, rud, river, reka “çay” və s.) ar // ır // ir // ur // er “su” kök morfeminin metatezaya uğramış variantıdır. Bunu yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Baba Məhərrəmli E.A.Makayevə istinadən belə yazır: “E.A.Makayev bunu **riba** “**рыба**” sözünün təmsalında sübut etmişdir [36, s.78]. Ərazi və yaşayış məskənlərinin adlandırılması öz tarixinə görə çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Y.V. Bromley «Etnos və etnoqrafiya» əsərində yazır: “... belə onimlər coğrafiya ilə linqvistikanın eləcə də tarix və linqvistikanın qovşağında yerləşib toponimivanın son cətin tədqiqat zonasını təşkil edir” [7, s. 223].

Tapat – “Baylakanlılar Bercor vilayətinin və Ureas, Kərnəkəs, Həkkəri, Tapat kəndlərinin əhalisini qılmc və nizələrdən keçirmişlər” [20, s.195]. Tapat Arsakda məntəqə adıdır. Toponimdə *təpə* sözü aydın seçilir. Tap kəlməsi – Qaraqoyunlu, Qalatap toponimlərinin tərkibində qalmışdır [qeybullayev Qarabağ etnik [27, s. 386]. Azərbaycan dilində *tap* – “su çıxmayan yer”, “dağ döşündə düzən”, “təpə” mənasındadır [27, s.380]. “Tvarasatap toponiminin sonunu türk mənşəli “tap” sözü təşkil edir. Azərbaycan dilində tap “təpə”, “düzən yerdə yüksəklik” (məsələn, Goranboy rayonunda Tap-Qaraqoyunlu kəndinin adındakı “Tap” komponenti, Qəbələ rayonunda Qalatap adlı yer və b.) deməkdir. Bu toponimlər qədim türk dillərində “arabalardan (düzəldilmiş) möhkəmləndirilmiş yer” mənasını verən tavor sözündəndir” [28, s.37]. Qədim türk lüğətində **tap** sözünün ilkin mənası arzu, dilək deməkdir [12, s. 533].

Oeyd edək ki, “tapmaq” feilinin kökündə də bu morfem dayanır. Sözü kök və şəkilçi morfemlərə bölüb təhlilini aparmış olsaq belə bir mənzərə ilə qarşılaşırıq. Türk dillərində işlənən ta // tu // to işarə bildirən hissəciklər, ədatlar və əvəzlilərdir [30,s.276] Deməli, **ta** hissəciyi kom.-perm.dilində ta “bu” əvəzliyidir, qəd.slav. *e to // *e ta “bu”, qəd.Mis. ta “bu” qəd.çin. ta “o” işarə əvəzliyi [36,s.7]. **Pa** komponentinə gəldikdə isə V.M.İliç-Svitç bu kökü nostratik dillər üçün a saitinin uzun variantında bərpa etmişdir: bā “bağlamaq” [41,s.87; 36, s.277]. Müasir ba “tutmaq, sıxmaq” [9, s. 29]. İngilis dilində uzun variantlı formada işlənir: ing. bar (ba): “bağlamaq” [17,s.452; 36, s.102]. Q.Kazımov *ba- nostratik kökünün dünya dillərində *ba, bə, və ya, bu, bi, bo, **pa** şəkillərində inkişaf etdiyini göstərir (41, s. 41). Nümunə çəkdiyimiz dillərdə **pa** morfemi bağlamaq, qapamaq anlamında izah olunur. Bu sözün birinc hecası örtülü açıq, ikinci hecası örtülü qapalı heca tipindəndir. Söz kar samit t ilə başlayıb t samitilə bitməsi də sözün qapamaq anlamında olmasını virtual nümayiş etdirir. q-(k’-)-k-t samit səsinə keçməsi tarixdə tez-tez təsadüf olunur. Tapat/ Kapat/ Qapat kök morfeminin bu şəkildə tarixi inkişafı Orxon – Yenisey abidələrində tez-tez rast gəlinən bir haldır. Məsələn: kapıg – qapı – kapa – kapat. K/t keçidi isə toponimin kar samitlərdən və qalın saitlərdən (həm saitlərin həm də samitlərin ahəngi) ibarət olması sözün Azərbaycan türkcəsinə aid olmasına sübutdur. Belə qənaətə gəlmək olar ki, **Tapat** toponimi **qapat** mənasında da başa düşülə bilər. M.Kalankatuklunun “Albanıya tarixi” kitabının onomastikası onun lüğət tərkibinin mühüm hissəsini təşkil edir. Azərbaycanda bir çox yer adlarının dəqiq, fonetik tərkibcə daha düzgün əks olunması baxımından, X əsrə aid edilən abidə böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir. Albanıya ərazisində qeydə alınmış toponimlərin əksəriyyəti türk mənşəlidir. Abidənin dilində rast gəldiyimiz xüsusi adlar yazılı ədəbi dilimizin ilkin inkişaf dövrünün toponimik və antroponimik səciyyəsi ilə müəyyən dərəcədə tanış olmağa imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Абдрахманов А. Топонимика және этимология. Алматы, Ыльым, 1979, 279 с.
2. Ахундов А. Топраğın köksündə тарихин izləri. Бақы, Gənclik, 1983, 135 s.
3. Атаниязов С. Словарь туркменских этнонимов, Ашхабад, Ыльым, 1988, 180 с.
4. Azərbaycanın qədim tarixinə dair yazılı mənbələr müntəxəbat AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur.
5. Azərbaycan Toponimlərinin Ensiklopedik Lüğəti. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik institutu. Bakı, 2007. səh.427.
6. Bakıxanov A. Güllüstani-İrəm. Bakı, 2000, 255 s.
7. Бромлей Х.В. Этнос и этнография. М.: Наука, 1973, 283 с.
8. Budaqov B., Qeybullayev Q. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı: “Oğuz eli”, 1988, 452 s.
9. Большой китайско-русский словарь. Москва, 2009, 639
10. Дандамаев М. Л. Иран при первых ахеменидах. М., 1963.
11. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I, Maarif, 1979, s. 4.
12. Древнетюркский словарь. Ленинград: Наука, 1969, 677 с.
13. Əhmədov T.M. Azərbaycan toponimikasının əsasları. Bakı, 1991, 318 s.
14. Əhmədov B.B. Azərbaycan dili şivələrində fonosemantik söz yaradıcılığı. Bakı: Bakı Universiteti, 1994, 198 s. 20
15. Əsgərov N. Areal türk onomastik vahidlərinin linqvistik xüsusiyyətləri. Bakı: Elm, 2005, 484 s.
16. İlkin Əsgər Azərbaycan dilində məhsuldarlıq yarıdan qeyi məhsuldar (monoqrafiya). Bakı: Elm və təhsil, 2015.
17. İngiliscə-Azərbaycanca lüğət. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 1320 s
18. Каграманов Дж. Описание археографических документов. Баку, 1969, с. 11

19. Маркс К. и Ф.Энгельс сочинения. Государственное Издательство Политической литературы, Москва, 1961 Двадцатый том Сочинений К.Маркса и Ф.Энгельса составляют произведения, написанные с 1873 по 1883 год: "Анти-Дюринг" и "Диалектика природы".
20. Kalankatuklu M. Albaniya tarixi. Bakı: Elm, 1993, 269 s.
21. Kaşğari M. Divanü Lüğat-it-Türk. Bakı: Ozan, 2006, III cild, 760 s.
22. Kazimov Q. Azərbaycan dilinin tarixi. Bakı: "Təhsil", 2003, 583 s.
23. Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. Алма-ата. 1974. 264 с.
24. Кулиев Э. Топонимы в азербайджанском языке // Türk dillərinin tarixi-müqayisəli leksikologiyası məsələləri. I c. Bakı: Kitab aləmi, 2004, s.121-171.
25. Гейбуллаев Г.А. К этногенезу азербайджанцев. Историко-этнографическое исследование. Баку: ЭЛМ, 1991
26. Гейбуллаев Г. Топонимия Азербайджана Баку: ЭЛМ, 1986, с.198
27. Qeybullayev Q. Qarabağ etnik və siyasi tarixinə dair. Bakı: Elm, 1990, 248s.
28. Qeybullayev Q. Qədim türklər və Ermənistan, Bakı: Azməşq, 1992, 140 s.
29. Qukasyan V. Qafqaz Albaniyası, Bakı: Öyrətmən, 1993,108 s.
30. Лыткин В.И., Гуляев Е.С. Краткий этимологический словарь коми языка. Москва: Наука, 1970, 386 с.
31. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии. Москва-Ленинград, 1959, 111 с.
32. Мусабаев Ф. Семантика слова Мангустай. Известия АН Казахской ССР, 1964, вып № 4 (29) с.37, 38.
33. Мусаев К.М. Лексикология тюркских языков. Москва: Наука, 1984, 227 с.
34. Məşədiyev Q. Qafqazıyanın Azərbaycan toponimləri. Bakı, 1990, s. 97.
35. Mir Mehdi Xəzani. Kitabı-tarixə Qarabağ. s.135
36. Məhəməli V. Dünya dillərində homogen sözlər. Bakı, 2016, s 304.
37. Пагирев Д.Д. Алфавитный указатель пятиверстной карте Кавказского края. Тифлис, 1913, с.121
38. Реформатский А.А. Лингвистика и поэтика. М., 1987
39. Савина В.И. Словарь географических терминов и других слов, формирующих топонимов Ирана. Москва,1971
40. Семенов А. Указатель персидской литературы по истории узбеков в Средней Азии, Труды библиограф, комиссии, бывш, при СНК ТССР. Ташкент,1926, 478 с.
41. Свитыч М.В. Опыт сравнения ностратических языков (семито-хамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский). Сравнительный словарь. Т. I-III. Москва: Наука, Т. I, 1971, 370 с.; Т. II, 1976, 152 с.; Т. III, 1984, 130 с.
42. Сыромятников Н.А. Древнеяпонский язык. Москва, 2002, 176 с.
43. Tarama Sözlüğü. Ankara Üniversitesi Basımevi, IV c. 2254, 1996.
44. Yusifov Y. Qədim Səra tarixi. Bakı: Səra-Qərb. 2007. 384 s.

Açar sözlər: "Alban tarixi", toponimlər, etimologiya, mənsə, qədim abidələr.

Ключевые слова: «История Албан», топонимы, этимология, происхождение древние письменности.

Key-words: thponyms, poems, written monuments, article.

Каменные следы в древних письменных памятниках некоторых топонимов в произведении М.Каланкатуклу "История албан"

Резюме

В истории тюркских народов произведение Мусы Каланкатуклу «История Албан» занимает особое место. В книге «История Албан» есть много топонимов тюркского происхождения. Главная цель нашей статьи сделать этимологически-лингвистический анализ топонимов Каруэч, Рустак, Большой Колманк (Мэтс Колманк), Тапат а также выяснить их не только происхождение а определить их окаменевшие следы в древних письменных памятниках.

Some toponyms in M.Kalankatoglu's "Albanian history" work petrified traces of ancient written monuments

Summary

Musa Kalankatuklu's "History of Alban" has a special place in the history of the Turkic peoples. Thponyms of Turkic origin take up a special place in the historical monuments, rich in onomastic units. The main goal of this article is to find and reveal traces of such female names as Caruech, Mets Kolmank, Rustak, and Tapat in dastans, poems and ancient written monuments.

Rəyçi: dosent Dürdanə Tofiq qızı Əliyeva